

VALTER ROMAN

A JÖREMÉNYSÉG LOVAGJAI

E könyvem kéziratát tulajdonképpen már 1954-ben befejeztem: a spanyolországi polgárháború kirobbanásának huszadik évfordulója alkalmából kellett volna megjelennie. Az események váratlan alakulása miatt azonban kiadása elmaradt. Nem jelent meg a harmincadik évfordulón sem, pedig az egykori Ifjúsági Könyvkiadó idejében befejezte az előmunkálatokat. 1971 májusában aztán a Politikai Könyvkiadó kiadta a nemzetközi brigádok román harcosai egy csoportjának véleményem szerint rendkívül értékes kollektív művét, a *Voluntari români în Spaniã* (Román önkéntesek Spanyolországban), amelyről közvetlenül megjelenése után oly szépen nyilatkozott Zaharia Stancu, Mihnea Gheorghiu, George Macovescu, Geo Bogza, Aurel Baranga, Titus Popovici és még jó néhány író és hazafi az ország minden részéből.

A jelen kötet szerkesztése során revideálnom kellett az eredeti szöveget. Kihagytam mindent, ami az imént említett kollektív mű megjelenése után ismétlésnek tűnhetett volna; itt-ott azért még hozzáírtam az első változatokhoz.

A könyv más síkon ugyan, de bizonyos értelemben a megjelent s a könyvesboltokban oly hamar elfogyott kollektív kötet — nagyon elkésett — kiegészítésének tekinthető. De a következők az említett kötettől függetlenül is olvashatók.

A könyv szerény summázása a szerző különféle alkalmakkor részben már közölt visszaemlékezéseinek a spanyol nép 1936—1939 között a nemzetközi fasizmus erős és barbár erőivel vívott nagy harcára, amelyhez hasonlót Európa addig még nem élt meg; felelevenítése népünk harcos szolidaritásának egy olyan néppel, amely halhatatlan hőskölteményt írt a történelem lapjaira.

E kötet nem meríti ki a témát, nem olyan típusú egységes, befejezett mű,

amely a teljesség igényével szól a spanyolországi polgárháborúról, a nemzetközi brigádok és a román önkéntesek részvételéről a spanyol nép háborújában. A következő részek csupán a spanyolországi antifasiszta harc néhány epizódját tartalmazzák.

Most, amikor a kéziratot közlésre átadom a Katonai Könyvkiadónak, különös érzésem támad: az elégedettséghez agályok társulnak, hiszen lehetséges, hogy az ismételt átírások egy cseppet sem váltak hasznára az első fogalmazások talán hitelesebb élményszerűségének. Majd ítélt az olvasó. Nekem mindenesetre az a benyomásom, hogy a kilencedik hónap utolsó napjáig a kötetet kihordtam, s most már napvilágra kell kerülnie.

A spanyolországi polgárháború óta eltelt évek során mind nemzeti, mind nemzetközi viszonylatban sok — s nem egy katasztrófális jellegű — esemény történt. Napjaink világa nem azonos az 1936—1939 közöttivel. S mi, a túlélők, sem vagyunk azok, akik voltunk. Sok minden megváltozott, és sok minden van még változóban. Új nemzedékek lépnek színre. A megemlékezést a spanyolországi háborúról, a XX. századi nagy világegyes nyitányáról még napjainkban is időszerűnek érzem, nemcsak azért, hogy lelkesen könnyítsek, hanem azért is, hogy jobban megérthessük az eseményeket, és mások is jobban értsék a történeteket.

Az emlékezés — átélés, az átélés pedig a múlt jobb megértését, tehát a jelen jobb átlátását, a jövő könnyebb megfejthetőségét jelenti. A történelem arra szolgál, hogy feltárja a nemzetek nagyságát szülő erényeket, hogy elkerülhetők legyenek a múlt tévedései, hibái és tévelygései.

Egy gondolat kínozott már könyvem írásakor, de kiváltképpen most foglalkoztat, amikor javítgatom és véglegesí-

tem a kéziratot: vajon sikerült-e megtalálnom a legmegfelelőbb formát?

Vajon helyes-e a háború Spanyolországról írni anélkül, hogy eltöprengjünk azon, ami utólag történt Spanyolországban és külföldön? Vajon helyenvaló-e elvonatkoztatni attól, ami később, 1949—1954 között történt, amikor a szabadság nem egy volt önkéntese, a jóreménység igaz lovagjai igazságtalanul megszenvedtek hazájukban, amelynek dicsőségére Madridban és az örök Spanyolország annyi más helyén bátran harcoltak?

Megvallom: még mindig nem sikerült kielégítő és megnyugtató válaszra lelnem. Bizonyosságok és kétségek hol váltakozva, hol egyszerre hatalmasodnak el rajtam. Ha e könyv olyan, amilyennek majd látják, ez nem az ingatagságnak vagy a szilárd meggyőződés hiányának tulajdonítható, hanem ama meggyőződésemnek, amely szerint még jó időknek kell eltelnie ahhoz, hogy hitelesen papírra lehessen vetni mindazt, aminek kimondását a kérelhetetlen történelmi parancs megköveteli azoktól, akik résztvevői voltak a köznapinak éppenséggel nem mondható eseményeknek, s azoktól is, akik megkísérik leírni őket.

Néha úgy tűnt — s ma is azt hiszem —, hogy a nagy próbálkozásokkal, kísérletekkel óhatatlanul együtt járó nehézségek és óriási veszélyek ellenére is könnyebb történelmet csinálni, mint történelmet írni; de valószínűleg nem kevés érvelni bizonyítható ennek az ellenkezője is. En megícscsak kitarok eredeti állításom mellett. A történelemalakítás inkább kedvemre való. A maguk valóságában igyekszem leírni az eseményeket, az embereket pedig olyanoknak, amilyeneknek a nagy spanyol eposz résztvevőiként megismerhettem őket.

Meggyőződésem szerint azok, akik történelemalakító szerepet játszottak vagy valamilyen úton-módon részt vettek a történelem egy-egy kimagasló fontosságú mozzanatának alakításában, mind kortársaiknak, mind utódaiuknak tanúságtétellel tartoznak. A jelenkori történelem nagy perében tanúságot tenni végtére is nemcsak jog, hanem elemi kötelesség is, és föltétlenül érvényesítendő. A történelemtudomány túlságosan komoly dolog ahhoz, hogy a levéltári kutatók kizárólagos gondjára lehessen bízni. Hát ki is mesélhetne arról, ami történt, ha nem az, aki minden idegszállával részese volt nagy történéseknek: emez útjelzőknek a ragyogó magasságok felé vezető hosszú és nehéz kaptatón?

Természetesen a dokumentumok minden történelem téglái. A dokumentumokat sem figyelmen kívül hagyni, sem pedig megtagadni nem szabad. Vannak dolgok, amelyeket ki lehet hagyni a könyvekből. De a történelemből nem. Az emlékezések néha nemcsak bizonyos események és a történelmi folyamatok jobb megértése szempontjából feltétlen szükségesek: olyan jellemzőket villantanak fel, és olyan tényeket körvonalaznak, amelyeket egyetlen írott dokumentum sem mutathat be eléggé valóságosan. Ne szőrjük fejünkre hamuját a múltnak, hanem inkább világát vigyázzuk. Csak a történelem világánál ismerhetjük fel, hogy az áldozatok nem voltak hiábavalók, s valóban érdemes volt megélni a nagy időköt, bármily nehezek és tragikusak voltak.

Még nem írták meg a spanyolországi polgárháborút, a harmincas évek Spanyolországának történetét. Igaz történetével adósak még, noha talán a jelenkori történelem egyetlen más epizódjáról sem írtak máris oly sokat. Spanyolországban nemcsak háború volt, hanem valóságos forradalom is lezajlott. Az elmúlt esztendőben megjelent legtöbb könyv és tanulmány hiányossága főként abban mutatkozik meg, hogy — szerzőik alapállításától függetlenül — nagyjából csupán a háború bővebb vagy kevesebb részletre kiterjedő, a tényekhez többé-kevésbé ragaszkodó krónikáját tartalmazák. Túlságosan keveset írtak a köztársasági Spanyolországban végbement mélyreható társadalmi és politikai átalakulásokról, pedig azokban jelentős, tanulságokban gazdag, napjainkban is figyelemre és tiszteletre méltó történelmi tapasztalat halmazódott fel, amelyeket szocialista forradalmukat a második világháború után megvalósító népköztársaságok és néphadseregek, bizonyos vonatkozásokban, előhírnököknek tekinthetnek.

A spanyol hősköltemény bevilágítja a háború előtti Európa felhős egét. Még ragyog a történelemben; az emberiség útját bevilágító sugarak egyik forrása.

*

Február utolsó és március első napjaiban csend honol a jaramai fronton. Mindannyian jól tudjuk, hogy nem sokáig tarthat. A kudarcot vallott ellenség nyilván máris új támadást készít elő. A nagy megpróbáltatások után mindenestre jól jön a szünet, bármilyen rövid.

A csendes napok egyikén a 11. dandár vezérkaránál jártam felkeresem

Valter Roman 1938-beli párttagsági könyve

Ludwig Renn. Már spanyolországi tartózkodásom első hónapjaiban nagyon összebarátkoztunk. Élénk, mozgékony, rendkívül gyors észjárású volt ez a vézna ember. Nagyon tiszteltem, szerettem Renn-t, a kipróbált antifasiszta harcost és író-t. Ha volt egy kis szabad ideje, régmúlt és újabb keletű eseményekről mesélt, elsővilágháborús élményeiről, könyveiről beszélgettünk (még egyetemi éveim idején olvastam a *Krieget* és a *Nachkrieget*); jóleső érzéssel regisztrálta ezt, s szöveget további írói terveiről.

Renn aznap barátságosabb volt, mint valaha:

— Velem jössz holnap Madridba? — kérdi.

— Természetesen! Miért megyünk?

— Gondolom, szívesen megismerkednél Hemingway-jel. Eppen Madridban tartózkodik. Néhány nappal ezelőtt találkoztam vele Zalka Máté hadiszállásán, s megígérttem, hogy felkeresem. Ha kedved van, tarts velem.

Megköszöntem a nagy örömömre szolgáló szíves invitálást. Renn persze már tudta, hogy nagyon szeretem Hemingway-t. Nagyra becsültem a művéből sugárzó erőt és hitelességet, csodáltam stí-

lusa közvetlenségét, a párbeszédnek keresztelenségét, meglepő természetességüket. Hemingway még negyvenéves sem volt, tehetsége még nem tetőzött, de a *Búcsú a fegyverektől* és néhány más műve már megalapozta hírnevét. Egyik írásából, a *Fiestából* ismertem meg először Spanyolországnak egy olyan arculatát, amely iránt az író mindig is kivételesen nagy érdeklődést tanúsított: a bikaviadalok és a torreádorok Spanyolországát. Röviddel azelőtt, hogy Spanyolországba utaztam, még párizsi tartózkodásom idején, olvastam Hemingway egy írását a bika szarváról. A connaisseur illetékeségével írt néhány híres torreádról: Belmontéról, Manolóról, Romeróról és másokról. A bikaviadalok kérdéseiben való jártasságát még a spanyolok is megcsodálták, pedig ők aztán értenek hozzá. Az elbeszélésből kiviláglott a szerző nagy szeretete a méltóságos és bátor spanyol nép iránt. Tudtam, hogy Hemingway nem marxista, de íme, Spanyolországban a köztársasági zónába, nem pedig a másikba vágyott. A köztársaságiaknak anyagiakat, nagyon sok pénzt gyűjtött, írásai a köztársaságiak ügyét szolgálták, Hemingway eldöntötte tehát, kinek az oldalára áll. Döntése csak nő-

velte iránta érzett régebbi csodálato-
mat.

A Madrid felé vezető úton az autóban erről beszélgettünk Renn-nel. Ez alkalommal részletesebben elmesélte találkozását Hemingway-jel Zalka Máténál. Zalka (vagy ahogyan Spanyolországban hívták: Lukács tábornok), a maga nyílt, cseppet sem diplomatikus modorában az amerikai írónak szegezte a kérdést: mi indította arra, hogy a köztársasági Spanyolországba jöjjön?

— Szeretem a forradalmakat — válaszolta. — Olyan aradatok, amelyek elsősorbanek útjuktól mindent, ami korhadt. S a köztársaságiak lényegében forradalmat csinálnak. Néhány nappal ezelőtt írtam egy karcolatot, *a madridi sofőröket*. Tudják, vannak, akik Francóval, vagyis Hitlerrel és Mussolinivel tartanak. Jómagam Ipolitto pártján állok...

(A háború idején sokszor eszembe jutottak szavai. Sofőröm a spanyol Angel volt; madridi taxisofőr létre igazi Sancho Panza, a népi hős megtestesítője: bátor, hűséges, jó kedélyű és jóérzésű.)

Megérkezünk Madridba. Hemingway a Florida szállóban lakott, közel a telefontközpont épületéhez, amelyet a fasiszták tűzérsege és légi ereje szüntelenül bombázott. A szállodát több találat érte, falait elcsúfították a repesznek nyomai, az ablakok mind betörték; jóformán senki sem lakott már benne. Hemingway azonban ott maradt, ott dolgozott — s reménykedett...

Most is az ablak mellé húzott asztalánál ír. Gyorsfőző, mellette kávés ibrik, több üveg whisky, a padlón néhány elgurult narancs: az író kedvelt étele, itala. Felkel az asztal mellől, élénk jön: magas, még sovány, izmos, de látni rajta, hogy hízásra hajlamos.

Renn bemutat. Szól néhány szót tüzeralakulatunkról is. Hemingway mosolygósan figyel, s megkérdi, milyen nemzetiségű vagyok. Majd így válaszol:

— Igen... Ismerem és szeretem Pannait Istratit.

Aztán whiskyvel kínál, s biztat, hogy igyunk. Biztat jó szóval, de főként jó példával. Renn éppen csak pohara szélét nyalogatja, én azonban nem sokat kéretem magam. Most iszom életemben először whiskyt. Pompás. Hemingwaynek tetszik a dolog.

— Igység, még igység, jó az, valóságos energiaforrás. Ettől nem fog fájni a feje.

Tőmény alkohol. Nekibátorodom tőle, pedig kezdetben kissé zavarban voltam. A két író élénk, érdekes társalgásba kezd.

Renn — a Florida szállodára utalva — megkérdi Hemingway-t, miért marad

éppen ott, ahol állandó a veszély. Hemingway azonban úgy érti, hogy a kérdés spanyolországi tartózkodására vonatkozik, hiszen már sokan tudakolták tőle ugyanazt. Így válaszol:

— A politikához nem értek, nem politizálok. A fasizmus ellen vagyok, mert a fasizmusban nem létezhetnek jó írók. A fasizmus hazugság, s mert hazugság, az irodalmat terméketlenségé itéli. Ezt a háborút a fasizmus robbantotta ki. Gyűlölöm a háborút, de a fasizmust csak a rá mért csapásokkal lehet legyőzni. Nem lehetünk sem gyávák, sem önzők, sem árulók.

Nyugodt hangon mondta ezeket, szavain érződött mély meggyőződése. Később, amikor szóba került a „benemavatkozási politika”, keményen megbélyegezte: „A háborúnál és az árulásnál is rosszabb a polgári demokráciák gyávasága.”

Renn ismét megkérdi:

— Jó, rendben. De miért éppen a Floridában lakik? Itt nagy veszélynek teszi ki magát, fölöslegesen.

Hemingway mosolyog.

— Ez a véleménye? Itt mindig érzekelem a háborút, akkor is, amikor nem vagyok a harctéren. Ahhoz, amit most írok, ilyen környezetre van szükségem.

Terveiről beszél, Joris Ivensnek írt filmscenáriumáról, *A spanyol földről*; egy színdarabötletéről, amely mind többet foglalkoztatja, a szereplők kontúrjai egyre jobban kirajzolódnak (az egy esztendővel később befejezett, a fasizmus elleni harcnak szentelt, *Az ötödik hadoszlop* című darabról volt szó). Néhány évvel később az *Akiért a harang szól*-ban felismertem a szerző nem egy olyan gondolatát és gondját, amely már akkor foglalkoztatta őt, amikor szerencsés alkalmam adódott részt venni az említett beszélgetésben.

A bikaviadalokra terelődik a szó. Nem is lehet másként, Hemingway, a *corridák* nagy *afiniciadó*ja soha nem mulasztja el az alkalmat, hogy erről is beszéljen. Ludwig Renn, aki nem nagyon ismerte ezt a „művészetet”, s — akár csak én — nem volt túlságosan elragadtatva tőle, a lelkesedés legcsekélyebb jele nélkül hallgatta a fejtegetéseket.

— De mindenekelőtt be kell vallanom, hogy képtelen vagyok felfogni, a köztársasági kormány miért tiltotta be drasztikus intézkedésével a bikaviadalokat... Egészen biztosan visszatérnek még erre a határozatra...

**A jaramai fronton
(Ludwig Renn-nel és Gaston Carrével, a francia—belga üteg parancsnokával)**

Egy kicsit elgondolkodott, majd hozzáfűzte:

— Nem mondom, van egy veszély..., a bikaviadatok jövőjét illetően... A *corridák* korszerű technikája túlságosan tökéletes... Vajon ki múlhatná felül az olyan torreadorokat, mint Cagancho, Gitanillo de Triana, Chico, Villalta, Belmonte, Joselito, Manolo? Mindegyikük-ről pikareszk regényt lehetne írni...

Mielőtt elköszönünk, Hemingway megkérdi:

— Sok román van a nemzetközi brigádokban?

Meghallgatja válaszat, majd ismét Panait Istratiról beszél.

— Én nem ítélem el őt. Egyetérték Romain Rolland-nal: Istrati tehetséges író. Született költő, tiszta szívvel szereti a legegyszerűbb dolgokat is, a kalandot, a barátságot, a lázadást, a húst, a vért; képtelen teoretikusan gondolkodni, képtelen tehát arra, hogy beleessen egy bármilyen jól megkonstruált álokoskodás csapdájába. Aztán meg van még valami. Biztosan nem tud róla. Panait Istratiról beszélek. Néhány évvel ezelőtt emlékezetes és sokat kommentált oroszországi útjáról némiképpen csalódottan tért

vissza. Miután meglátogatott néhány börtönt és lágert, beszélgetést folytatott egy vezető személyiséggel; ennek leírása Istrati kiábrándultságát és elbizonytalanodását tanúsítja. Az a bizonyos vezető személyiség megkísérelte különféle magyarázatokkal eloszlatni Istrati kétségeit, s közben azt mondta: „Nincsen rózsás tövis nélkül.“ Mire Istrati gondolkodás nélkül rávágta: „Ezzel a magyarázattal egyetértenék, de — sajnos — én csak töviseket láttam.“

Kajánul pislogott. S hozzáfűzte:

— Na, nem kell haragudni. Senkit sem akarok megbántani. Legkevésbé az oroszokat. Az ő jelentős és gyors segítségük nélkül nemigen folytathatná a harcot ez a hős nép. Az egészet csak azért mondtam el, hogy honfitársai a tények ismeretében ítélhessék meg Istratit.

Búcsúzáskor Hemingway így szól hozzánk:

— Tudom, most csend van a jaramai fronton. Mihelyt újrakezdődnek a harcok, én is ott leszek.

Valóban, rövidesen folytatódott a csata. Hemingway a legvéresebb küzdelmek idején látogatott el a frontra.

*

Franciaországból való visszatérésem után közlik velem, hogy jelentkezmem kell Barcelonában, a köztársasági hadsereg tüzérségének főparancsnokságánál, Fuentes ezredesnél. Új feladatot kaptam tőle: az ebrói csatában harcoló tüzérségi egységek kiképzésében kellett részt vennem. A parancs kiadásakor persze azt nem közölte velem, hogy a nagy offenzíva előkészületei folynak. De figyelmeztetett: a kiképzésre nagyon rövid időt kapunk, tehát legfeljebb három nap alatt intézzek el Barcelonában minden szervezési problémát.

E napok egyikén értesítenek, hogy Barcelonába érkezett Dzsavaharlal Nehru, s találkozni óhajt néhány frontharcossal, íróval, újságíróval. Örömmel értesültem arról, hogy a fogadására kijelöltek között szerepelek.

A Köztársaság nehéz helyzetben volt, Nehru érkezése mégis nagy érdeklődésre tarthatott számot. Már akkoriban meglehetősen ismert személyiség volt. Gandhi után őt tartották az indiai szabadságmozgalom legjelentősebb vezetőjének, egyébként is érdekes egyéniség volt. Következetességét igazolta az a tény, hogy a köztársaságiakhoz jött, és nem Francóhoz ment, s nyíltan megbélyegezte a spanyolországi fasiszta beavatkozást.

Másnap, a megjelölt időpontban a szállóban voltam. Nehru nem váratott magára. Kíséretében volt leánya, a mintegy húszéves Indira; nagyon hasonlít édesapjára, nőnemű fiatalabb képmásának tűnik. Az indiai vezető viszonylag fiatal, magas és karcsú; nemes megjelenését szerénysége, egyszerű és természetes modora még rokonszenvesebbé teszi.

Fáradtnak és gondterheltnek tűnik. Indiából éppen olyan időszakban utazott el, amelyben nagyon fontos kérdéseket illetően sok probléma és kétség merült fel a Kongresszus Párt vonalvezetésével kapcsolatban. A találkozás alkalmával szőtt ezekről a nehézségekről. De már első szavaiban kifejezte a fasiszmus és a háború veszélyeztetette Európa s az egész világ sorsa felett érzett aggodalmát. Véleménye szerint a Spanyolországban történtek csupán más megnyilvánulási formái a Kínában és az Etiópiában lezajlott eseményeknek. Ezért borúlátó megítélésében. Németország, Olaszország és Japán feltehetően nem éri be ennyivel. Valószínűleg rövidesen háborút indítanak Franciaország és Anglia ellen...

— Bizonyára sokan töprengenek azon, vajon mit keresek én Spanyolországban — mondotta. — Mi köze a köztársasági Spanyolorzágnak Indiához? A kérdésre nem nehéz válaszolni. Mi, akik a szabad-

ságért s mindenféle elnyomás és agresszió ellen harcolunk, alapállásunknak megfelelően szembekerülünk a hitlerista Németországgal, a fasiszta Japánnal, tehát ellenségeink szövetségeseivel, Francóval is; így hát barátunk a köztársasági Spanyolország.

Szünetet tart... Keresi a szavakat, nem a szónoki hatás növeléséért, hanem azért, hogy minél világosabban fejthesse ki gondolatait. A továbbiak hallatán jöttem rá erre.

— Nagy dilemmánk, amelyre pillanatnyilag nem találok választ, a következő: mit tegyen India, ha kiróbban a háború a reakció erői és a nyugati demokráciák között? — vetette fel a kérdést. — Úgy tűnik, azok oldalára kellene állnunk, akik a fasiszta Németország ellen harcolnak. Csakhogy felmerül a bennünket gyöttrő nagy kérdés: vajon egy ilyen háborúban támogathatja-e India azt az Angliát, amely hazánk gyarmati elnyomója? Véleményem szerint India népe nem fogadná megértéssel az Angliának nyújtott segítséget. Ez a dilemma egyelőre csak elvi síkon jelentkezik. De, úgy vélem, rövidesen konkretizálódik; nagy gyötrellem a helyes válasz keresése...

Majd elmerengett, s hozzáfűzte:

— A köztársasági Spanyolország győzelme talán megoldhatná a dilemmát. Hát ezért jöttem ide. Itt a háború ellenére is minden egyértelműnek tűnik: Spanyolország a lélek oázisa.

Két évvel később *Önéletrajza* utószavában szolt spanyolországi látogatásáról.

A beszélgetés alatt leánya, Indira hallgatagon ült mellette. Kis fruskának tűnt, s előbb arra gondoltam, hogy számára a politika valószínűleg távoli és érdektelen. Mindenesetre megható volt, hogy egész lényéből csak úgy sugárzott tisztelete és szeretete édesapja iránt. De miközben Nehru beszélt, és én leánya arcát figyeltem, rájöttem: nem csupán gyermeki szeretet tükröződik szemében, hanem mélyen átérzi és helyesli a népe törekvéseit becsületesen kifejezni törekvő vezető személyiség álláspontját.

Most, amikor Indira Gandhival való találkozásomra emlékezem, elgondolom: mindabban, amit hazájában cselekszik, talán annak a hatása is érezhető, amit akkoriban a spanyol nép ellenállhatatlan lelkesedésében és hősiességében meglátott és átértzett.

*

Szólni szeretnék Lukács György néhánnyal, a spanyolországi háborúról kifejtett nézetéről; 1956—1957-ben több ízben találkoztunk.

A nemzetközi brigádok volt európai önkénteseinek találkozója Párizsban, 1971 novemberében (Ignacio Gallego, Duclos, Valter Roman, Ilyics, Roll-Tanguis)

A magyarországi drámai eseményeken tépelődve, amelyeknek — miként szarkasztikusan megjegyezte — ő maga „szándéka szerint, de néha akaratlanul is” részese volt, az általa óhajtott és gyakran az ő kezdeményezésére folytatott beszélgetések során ráterelte a szót a spanyolországi események bizonyos vonatkozásaira (persze ez volt az én őszinte és legbenső óhajom is, hiszen a diskurzusokból már felismertem, hogy Lukács a gondolkodók ama típusának a megtestesítője, amely szüntelenül a jövőt kutatja, megkísérelvén egyre alaposabban megérteni bizonyok ellentmondásos realitásait, amely világosan és találóan fogalmazza meg gondolatébresztő feltevéseit, véleményeit, téziseit).

1956-ban rendkívüli események történtek mind nemzetközi, mind magyarországi viszonylatban. Lukács minduntalan vissza-visszatért ezekre, megkísérelt feltárni bizonyos összefüggéseket, hogy a történetek és a tanulságok érthetőbbek legyenek. Most nem ezekről írok, hiszen ez nem tartozik könyvem témájához. Talán valaha még beszámolok róluk az e találkozásainkról készült — meglehetősen részletes — feljegyzések alapján.

Lukács tudta, hogy Spanyolországban harcoltam, s ezért is foglalkozott többször a spanyolországi háború problémájával. Rendkívüli érdeklődést tanúsított kiváltképpen a Köztársaság 1939 február-

márciusában bekövetkezett vereségét előidéző okok iránt.

Meg kell mondanom, hogy magyarázataim nem elégitették ki Lukácsot. Úgy érezte, valami nincs rendjén. Őszintén szólva nem nagyon érttem, miért erősködik annyira, mit akar tudni, tulajdonképpen mi bántja őt. Nem avatott be legbensőbb gondolataiba, de éreztem: még alaposabban meg akar érteni bizonyos dolgokat, amelyekről később aztán elmondott és leírt egyet-mást.

Egy alkalommal (látszólag minden összefüggés nélkül akkori beszélgetésünk tárgyával) szóba hozta az elmélet és gyakorlat konkordanciájának, az elmélet kiművelésének a szükségességét, azt az elméletet, amely a gyakorlat útjának a megvilágítására hivatott; azt a veszélyt, amely akkor keletkezik, ha a gyakorlat a kellő elméleti és elvi tisztázások hiányában „önkénteskedni” kezd. A következőket mondotta:

— Vannak helyzetek, amelyekben a társadalmi gyakorlat utólag helyesnek bizonyul, noha a politikai cselekvés semmiféle elméletre nem alapozhatott, vagy éppenséggel álelméletre alapozott (utólag derült ki, hogy álelmélet volt). Viszont adódnak helyzetek, amelyekben az elméleti alap helyes, s a gyakorlat juttatja csődbe az elméletet.

Elképedésem láttán (de hiszen a spanyolországi polgárháborúról és a vereség okairól beszélgettünk!) hozzáfűzte:

— Az az érzésem, hogy Spanyolországban ez a kétféle helyzet egybefonódott. Ehhez azonban természetesen hozzá kell adnunk (a korrektségi követelményei köteleznek!) egy harmadik helyzetet is: bizonyos problémákat illetően, bizonyos körülmények közepette a helyes elvi tézis és a helyes társadalmi gyakorlat boldog egyezését. A vereség ellenére a népfront helyes taktikának tűnik, alapját a különböző történelmi szakaszokban időszerű szövetségekre vonatkozó helyes elméleti megfontolások alkották.

Majd így folytatta:

— Az az érzésem, hogy a spanyol tragédiához vezető valamennyi okot még nem tárták fel, sem egymásrahatásukat, sem fontossági sorrendjüket. Kétségtelen, voltak külső okok és voltak belső okok, a külsők pedig többet nyomtak a latban, mint a belsők. De, úgy vélem, még a külső okok vonatkozásában sem elegendő csupán beavatkozásról és „be nem avatkozásról” szólni. Talán itt az ideje, hogy átgondoljuk azt is, ami a kommunista mozgalmon belül végbement, hogy vajon megfelelő keretben érvényesült-e mindenkor a stratégia és a taktika korrelációja, hogy nem következtek-e be torzulások. Vonatkozik ez bizonyos értelemben a nemzeti érdekek és a nemzetközi szolidaritással, a proletár internacionalizmussal összefüggő érdekek helyes korrelációjának fenntartására és tiszteletben tartására. Biztosítani kell a harmonikus egyensúlyt. Mindenesetre az a helyzet, hogy aki másokra vonatkoztatva ki nyilatkoztatja egy bizonyos elv, egy bizonyos korreláció érvényességét, annak önmagára nézve is kötelezőnek kell tartania azt. Most már visszatérve a spanyol háborúra, szilárd meggyőződésemm, hogy meg lehetett volna nyerni, s a forradalom győzhetett volna Spanyolországban; a háborút mindenképpen még folytatni lehetett volna, ha nem következnek be bizonyos zavarok éppen az említett domíniumokon.

Bátorkodtam megjegyezni, hogy nem mindenben értek egyet véleményével, kiváltképpen nem ama szilárd „meggyőződését” illetően, hogy a háborút meg lehetett volna nyerni. Noha a harcok hevében biztos voltam a győzelem kivívásának lehetőségében, az évek távlatából visszatekintve úgy tűnt, s ma is így érzem, hogy túlságosan sok — belső és

külső — tényező, mégpedig erős tényezők érvényesültek a népfront Körtársasága ellen, hogy az erőviszonyok, amelyek nemzetközi síkon akkoriban egyre kedvezőtlenebbül alakultak a demokrácia és a szocializmus erői szempontjából, nem a spanyol nép győzelmének lehetőségét jelezték.

— Akkor hát miért harcoltak? — vágott vissza Lukács; hangjába némi malíciával vegyes keserűség keveredett.

— Szabad legyen megjegyeznem, hogy nem értem a kérdést. Még kevésbé értem, hogyan lehet egyáltalán feltenni egy ilyen kérdést.

— Persze, persze. Igaza van — csillapított Lukács, inkább önmagát nyugtatgatva. — Vannak helyzetek, amelyekben harcolni kell, az azonnali perspektíváktól függetlenül is. Még ha tudja is az ember, hogy pillanatnyilag nem lehet győzni. Enélkül nem lehetnének marxisták, forradalmárok.

— Azt hiszem, hogy — spanyolokról lévén szó — még egy, történelmükből adódó jellemvonásukat említhetném meg, amely e nép erős és élő hagyománya — válaszoltam. — Csodálatos jelképét alkotta meg Cervantes Don Quijotéban, ebben az álmodozó, nemes, nagylelkű, emberi figurában, aki mindig az idők durva realitásainak akadályaiba ütközik, a harcról mégsem tesz le, s ezért a világ lelkiismeretébe tartozik. Úgy vélem, a spanyolok gesztusának hősiessége éppen abban ismerhető fel, hogy noha tudták vagy sejtették, hogy nem túlságosan kedvezők a háború perspektívái, teljes erőbevetéssel és mindvégig harcoltak. Azt hiszem, letették volna a fegyvert, ha hideg fejjel felmériük, hogyan végződhet a harc, s mi következik utána. De nem így tettek. Nem gyengeségeik győzték le őket. Nem. Hinni szeretném, hogy egyikük sem sértődik meg, ha Don Quijotéhoz hasonlítom őket. S valószínűleg mi, a nemzetközi brigádok tagjai, akik igaz lovagok voltunk, nem büsképek, hanem a jöreménységéi, mi is Don Quijoték voltunk. S csöppet sem szégyellem, hogy így volt. Csak az harcolhat, aki biztos a győzelemben, mégpedig az azonnali győzelemben. Nem a leggyőztes a szégyellni való, hanem az, ha nem harcolunk, amikor pedig harcolnunk kell, amikor a történelem, valamely nép fennmaradásának parancsa a harc.